

Kerék-Bárczy Szabolcs: Rendszerváltozás a magyar társadalomban – kormányzati döntések és társadalmi reflexiók

A személyiség történelemformáló szerepe: Antall József Szent Ignác Kollégium szakmai fóruma (1999. február 20.)¹

Megtiszteltetés és nagy öröm számomra, hogy ma itt önökkel közösen gondolkodhatom Antall József személyiségéről, politikai életművéről és örökségéről. Külön örülök azért, mert mint Antall József híve, halála óta várok arra, hogy minél tárgyilagosabb elemzések és visszaemlékezések tárják fel az egész ország életét formáló gondolkodásmódját, döntéseit. Úgy vélem, hogy a néhai miniszterelnök Magyarország történelmének nem pusztán egy politikusa volt a sok közül, hanem mások fölé magasodó államférfija, aki képes volt maradandó értéket teremteni. Tehát nem „országmenedzser” volt, nem degradálódott a politikai mosópor-marketing szintjére, hanem mélyen gyökerező demokratizmusával, a hagyomány és fejlődés harmóniájában teremtett új politikai kultúrát hazánkban.

Előadásomban Antall József személyén keresztül, a teljesség igénye nélkül igyekszem kormányzásának számomra legfontosabb társadalmi hatásaira rávilágítani, s egyben néhány nagyon fontos tanulságra felhívni a figyelmet.

„A nagy államférfiú egész erkölcsi és szellemi habitusának, valamennyi lényeges tulajdonságának egy közös kútfeje van: a hivatástudat. (...) A nagystílusú államférfiú ma csakis a nemzet lelki talajából szervesen nőhet ki, s nem lehet (...) mesterségesen, módszeresen, homunculus módjára kitenyészteni: Vagy születik, vagy nem születik valaki arra, hogy föltámadjon benne a missziótudat, s ezt a nemzetbe is bele tudja sugalmazni, hogy az ő küldetését ez is elismerje, vallja s magát vele egynek érezze. Az igazi államférfit nem külső szelekció, merőben hivatali hatalom állítja önkényesen a nemzet élére, hanem magamagát konstituálja fokozatosan vezérré, s állítja be a nemzet történeti életének folytonosságába.” Kornis Gyula ezen szavai ráillenek Antall Józsefre; számos alkalommal nyilatkozott háttéréről, családjáról, tanulmányairól, pályájáról, amely szilárd erkölcsi értékrendet adott számára és alakította politikai gondolkodását.

Dacára a nemzedéki különbségeknek, nem nehéz megértenem ezt a háttérret: mindazok, akik hordozzuk magunkban és vállaljuk az úgymond klasszikus neveltetés alapjait, azok számára természetes, sőt üdítő megújulás volt Antall József közéleti szerepvállalása. Miben áll ennek természete? Mindenek előtt a jövőt építő hagyománytiszteletben, amely tehát úgy képes előre tekinteni, hogy mindig a jelenre épít, s közben világosan látja, hogy a jelen nem statikus állapot, hanem a múlt terméke. Életünk, munkánk és környezetünk tehát az időben folyamatosan megjelenő és változó értékek megújítása, újrateremtése. Manapság úgy tűnik, mintha a mindent relativizálni szándékozó pragmatizmus érdekközpontúsága csupán cinikus színpalnak tekintené az értékeket; holott az érték az egyén belső környezetének, valamint a természeti és társadalmi környezet szövege, az ezek közötti kohéziót biztosító harmónia. Harmóniát elérni nem lehet kizsákmányolással, csak felelősséget vállalni kész szolgálattal.

---

¹ Az előadás szövege megjelent a Kollégiumi Füzetek III-ban. A fórumon előadott még: P. Kiss Ulrich S.J., Debreczeni József, Nemeskürty István, Dr. Zlinszky János, Dr. Szabó Tamás, Dr. Duray Miklós, Dr. Josef Duhač.

Antall József munkássága éppen erről a szolgálatról szól, arról a hivatástudatról, amely azonban nagyon is a realitások talaján áll. Ez a gondolkodásmód a családi háttér nyújtotta személyes integritást és a műveltséget nyitottsággal ötvözte, mert életcélja nem a ma divatos önmegvalósítás, hanem a közösségért végzett szolgálat. Az egyéni ambíció, a kiemelkedés vágya éppen ezért erény, mert nem önmagáért való; az a társadalom képes önmagát megújítani és országát sikeresen építeni, amelyben a sok hasonló ambíció engedelmeskedik a szolgálat parancsának.

Nagyon fontos ebben a nyitottságban az a magatartás, ahogy az ember a környezete felé fordul. Ha az első szabadon választott miniszterelnök tevékenységét értékeljük, akkor szólni kell arról a csapatról, amely őt segítette. Ez azért fontos, mert egy államférfi társadalomformáló munkáját nem egymaga végzi; a munkatársi kör kiválasztása, különösen a rendszerváltás hajnalán sokat elárul a személyiségről és az ország állapotáról. Megállapíthatjuk, hogy Antall Józsefet ebben a kérdésben is a józanság vezette: egyrészt felismerte, hogy a történelmi kontinuitást vállalnia kell, tehát nem törölhetőek el a diktatúra társadalmat és gazdaságot formáló következményei, ugyanakkor szükség van arra, hogy az új évezred küszöbén hidat képezzünk a kommunista berendezkedés előtti ország szellemi örökségével is. Ez egyfelől azt jelentette, hogy erkölcsileg rehabilitáljuk azt a gondolkodásmódot, amelyet leginkább a korábbi úgynevezett történelmi középosztály képviselt, s amelyet többé-kevésbé sikeresen kiirtott az elmúlt rendszer. Tehát lehetőséget adunk azoknak, akiknek társadalom felfogása, viselkedéskultúrája, kommunikációja korábban üldözött vagy legalább is megtűrt volt, hogy alkotó módon járuljanak hozzá a demokratikus berendezkedés kiteljesítéséhez. Másfelől viszont azt is jelentette, hogy szakítunk a nagy hagyományokkal rendelkező osztályfelfogásnak, és a közjó fogalmának középpontjába az alkotó embert helyezzük.

Tudjuk, hogy a miniszterelnök milyen elvi következetességgel állította össze kormányát és vette figyelembe például a volt MSZMP-tagságot, ugyanakkor azzal is tisztában kell lennünk, hogy mennyire nem volt ez szempont nála az ezen a körön kívül eső munkatársak kiválasztásánál. Antall Józsefnek ebben a megfontolásában egyrészt a rá jellemző tartás és következetesség játszott szerepet. Tartás, amennyiben világosan jelezte azt, hogy az ő politikai szerepvállalása egy új fejezet kezdetét jelenti Magyarországon. Következetesség, amennyiben nem vindikálta magának a jogot arra, hogy elítéljen másokat olyan cselekedetekért, amelyek körülményeit adott esetben ma már nagyon nehéz megítélni. Hiszen ő is a diktatúra éveiben eszmélt és ismerte annak természetét, módszereit. Azért tartom fontosnak, hogy erről a kérdésről szóljak, mert sokan sokféleképpen értelmezték és magyarázták – gyakran szándékos rosszindulattal – személyi, személyzeti politikáját. Nyilvánvaló, hogy egy kormányfő, de akár egy vállalat vezetője sincs abban a helyzetben, hogy mindig a legjobb döntést hozza ebben a kérdésben, de ha következetes, akkor ha bírálni lehet és kell is, elítélni nem.

Döntései értékeléséhez elengedhetetlen a tágabb értelemben vett személyzeti politika számbavétele is. Ez alatt az államigazgatás, a közszolgálatban dolgozók összességét értem. 1990-ben több út is állt a politikai pártok és vezetőik, így Antall József előtt is. Ő – a korábbiakkal összhangban ezt megérthetjük – azt az utat választotta, hogy erkölcsi alapra helyezkedett, és ezzel egyidőben egy új értékrendszert is felkínált, ugyanakkor a kontinuitást választotta a kormányzás minden területén. Ezért tehát nem történtek tömeges elbocsátások az

államigazgatásban, sőt, még az állami vezetői szinten sem voltak olyan nagyarányú változások, mint talán lehetett volna. (Érdekes példa a spanyol községközigazgatás újra szervezése a Franco-éra után. Ott természetesen más volt a gazdasági helyzet, részben más, mint a diktatúra öröksége, mégis talán érdemes lenne egyszer szociológiailag feldolgozni a spanyol demokratikus váltást és összehasonlítani a magyarral.) Ezek a fejlemények nem csak Antall József személyes helyzetértékelésének eredménye volt, hanem az egész rendszerváltoztatás lényege. Vagyis az a széleskörű – ha nem is teljes – magyar elit konszenzusát is magában foglaló társadalmi igény, hogy a változások vértelenül történjenek, a relatív stabilitás megtartásával és új értékbázison, teljesítményen alapuljanak.

Ennek a konszenzusnak az oka egyrészt az, hogy a magyarországi diktatúra az ismert okok miatt relatíve enyhébb szigorú volt, s az akkor még illegális vagy féllegális ellenzéknek volt ideje kihordani bizonyos vitákat. S annak ellenére, hogy az elvi szembenállás az egyes újonnan létrejövő pártok között 1989-90-re éles gyakorlati szembenállássá változott – a közhangulatnak megfelelően – nem érte el a robbanás hőfokát. A másik ok, s talán ez a vértelen átalakulás szempontjából még fontosabb, a diktatúrát életben tartók gyengeségében, nemzetközi elszigetelődésében keresendő, valamint abban a tényben, hogy – miután reménytelen helyzetüket felismerték – elkezdték magukat átmenteni az új korba, ezzel válván érdekeltté a változásokban. Persze, mint kiderült, olyanokban, amelyek az ő érdekeiket szolgálják.

Véleményem szerint ezen két ok finom szövevénye együttesen játszott döntő szerepet abban, hogy a belpolitikai viták gyakran a kormánnyal és a kormányfővel szembeni gyűlöletkeltő kampányokká fajultak. Ugyanakkor Antall József tartására jellemző, hogy a megújulás-kontinuitás kettősségét a stabilitás, tehát az ország érdekében olyan látványos gesztusokkal is kifejezte, mint amikor parlamenti eskütételét követően megköszönte a távozó kormány munkáját. Milyen példátlan és hatalmas cselekedet volt ez akkor, amelynek jelentőségét nem is lehet eléggé hangsúlyoznunk! Ez egy markáns üzenet volt a köz ügyeit intézők irányába is: nem lesz „tavaszi nagytakarítás” vagy boszorkányüldözés; mindenkinek, aki korábban a törvényeket betartotta és hajlandó a demokráciát szolgálni, biztos a helye a szó politikai értelmében.

Ez a gesztus persze azzal a következménnyel járt, hogy sok, egyébként jó szándékú és gyakran jogos számonkérési igénnyel fellépő, kormányt támogató radikális csalódottá vált, ugyanakkor az ezzel egyidőben rehabilitáltak közül sokan vérszemet kaptak. Tipikus emberi tulajdonság, hogy meggyűlölték azt, akiktől a „kegyelmet” kapták... Úgy vélem, a miniszterelnök nem tehetett mást, mint amit tett; a számonkérést ő sem vetette el, s a kommunizmusban kárt szenvedettek kárpótlását kiemelt jelentőségű kötelességnek tartotta, de elveivel és az ország érdekeivel ellentétesnek tartotta a stabilitás kockáztatását.

Nem véletlenül tartotta a legnagyobb veszélynek az opportunizmust, a doktrinerséget és a kocsmapolitikát, hiszen ezek más és más arányban, de nélkülözik az értékekből fakadó reálpolitika jellemes következetességét.

Milyen volt tehát az ország állapota akkor, amikor Antall József kormánya hivatalba lépett? A gazdasági kérdésekről Szabó Tamás már részletesen szólt; ismerjük azt a hihetetlen örökséget, amely a fiatal kormányt várta: Magyarország a KGST tagjaként egy életképtelen gazdasági

társulás tagja volt, ahol hatékonyság és versenyképesség hiányában gyakorlatilag zsákutcába jutott az ország. A mesterségesen relatíve magasan tartott és csak kis mértékű tényleges teljesítménnyel támogatott életszínvonal fenntartása is veszélybe került a szovjet piac összeomlása és a globális gazdasági recesszió következtében. Ehhez járult még a belső források részbeni átrendeződése, a tartalékok felélése és a nemzeti vagyon jó hányadának ellenőrizetlen tulajdoni változása a nyolcvanas évek végétől az új kormány által elkezdett szabályozások beindításáig.

Ilyen körülmények között szó sem lehetett a társadalom önkizsákmányoló életmódjának feladásáról, amely az egyre romló állami egzisztenciát erőn felüli többletmunkával, másod- és harmadállásokkal próbálta kompenzálni, igen gyakran csupán a remények kedvéért. Az új kormány által a gazdasági stabilitás jegyében meghozott intézkedések eredménye nem egyezett a polgárok talán többségének rendszerváltozással kapcsolatos elképzeléseivel. Ugyanis hirtelen megnőtt a munkanélküliség, meglódult az infláció, vagyis az emberek sokszerűen szembesültek a megelőző negyven év minden húsbavágó következményeivel. Mit tehetett, mit tehetett volna vagy kellett volna tennie a kormánynak, hogy a kényszerű gazdasági intézkedések társadalmi hatásait enyhítse. Egyáltalán elkerülhetőek voltak ezek a hatások?

Úgy gondolom, hogy a válasz alapvetően nem. Akkor, amikor Antall József mérlegelte az alternatívákat és döntéseket hozott, akkor az ország egészének, belső és külső környezetének viszonyrendszerét és érdekeit vette számba. Az új értékrendszer alapján és az objektív körülmények kínálta lehetőségek talaján fektette le a nemzeti érdekrendszer alapjait, és próbált meg közéleti konszenzust teremteni és társadalmi támogatást elérni. Ez részbeni győzelmekkel, tegyük hozzá: az ország számára győzelmekkel is járt, gondoljunk csak az ország működőképességét lehetővé tevő MDF-SZDSZ paktumra, ugyanakkor alapvetően nem jött létre konszenzus a közéletben. Márpedig konszenzus nélkül a társadalmi sokkhatás majdhogynem kezelhetlenné tett olyan helyzeteket, mint például a taxisbloká. Meggyőződésem, hogy ennek az állapotnak az előidézője nem Antall József volt, sőt.

„Az ország lakossága az elmúlt évtizedekben nem érezte, hogy saját magának kell cselekednie az átalakulás érdekében.” Ez a mondat 1992-ben, a kormányzás félidejében hangzott el a miniszterelnök részéről. Természetesnek kell vennünk az emberek magatartását és reakcióit: egy olyan korszak után, amelyet hazugságok, apróbb-nagyobb kompromisszumok terheltek, amikor a rendszer erkölcsi és anyagi értelemben is korrumpálta az ország lakosait, amikor az állami gondoskodás hazug jelszavai mellett kényszerült minden társadalmi réteg erőn felüli túlélési, boldogulási technikákat választani, tehát egy ilyen korszak után lehetetlenség az elit, az értelmiség irányító szerepe nélkül társadalmi támogatást remélni.

Azok, akik elvesztették a kormányzásért folytatott első demokratikus küzdelmet már eleve csalódottak voltak. Ez azonban még nem indokolja azt a fajta szembenállást, mint amit a későbbi Demokratikus Charta „mi jobban gyűlölünk benneteket, mint ti bennünket” gondolatvilága kifejez, tehát a vereség dacára lehetett volna bizonyos mértékű összefogást elérni. Nem feladatunk most szociológiai értelemben elemezni a '90-es éveket és a kormánypártokat, de az bizonyos, hogy a törésvonal, vagy inkább szakadék keletkezésének egyik legfontosabb oka az – egyébként nem újkeletű – alapvető értékkülönbségek keresendők.

Mind a mai napig tetten érhető az egykori ún. demokratikus ellenzék képviselőinek frusztrált elitizmusa, amely szemmel láthatólag nem tudja feldolgozni saját pálfordulásait: nem is lehet könnyű liberális demokratának feltűnni akkor, amikor szellemi érésük gyakran a terrorrezsim aktív támogatásától indult, esetleg némi maoista elhajlással, nem is ritkán komoly, a hatalom által engedélyezett nyugati ösztöndíjakkal, majd ezen pálya betetőzése lett a liberalizmus szóvivőjének szerepe. Szinte érthetetlen, hogy azok vádoltak és vádolnak másokat göggel és bújnak a tolerancia köpenyébe, akik ha úgy hozza a sors, nem riadnak vissza a kormánybuktatás kevéssé demokratikus eszközeitől, vagy engednek meg maguknak fenti kijelentéseket.

Másik oldalon a korábbi hatalommal való kapcsolatukat vállaló szocialisták tekintélyes része is máról holnapra vált demokratává, így viszonylag könnyű volt feldolgozniuk és prezentálniuk összefonódásukat az állami vagyon saját részre történő privatizálásában élenjáró csoportokkal. Nyilván ők is joggal láttak veszélyforrást az új kormányfő megjelenésében és következetes fellépésében.

Mindkét csoport egyetértett abban, hogy Antall József egy senki, aki elvetemült módon meg merészelt nyerni pártjának a választásokat. Mert hiszen az általuk viszonylag jobban ismert népi-nemzeti értelmiségi kört vagy a kereszténydemokrata szellemiséget vallókat nem tartották alkalmasnak a kormányzásra: így Antall József karaktere, személyiségének varázsa döntő volt a győzelemben, illetve a másik oldal vereségében. Egyszeriben kiderült, hogy itt van egy ember, akit nem lehet kioktatni felsőbbrendű retorikával, aki nem baloldali elhajlóból vált demokratává, hanem mindig is az volt, és aki úgy mozgott a világpolitika színpadán, mint nagyon kevesen.

Amikor ez a felismerés találkozott azzal a ténnyel, hogy Antallal nem lehet kiegyezni, hanem maga a kormányfő gyakorol gesztusokat a stabilitás jegyében, akkor az új szellemi és politikai ellenzék megaláztatása teljessé vált. Joggal kérdezhették maguktól, hogy mi lesz informális hatalmukkal, anyagi befolyásukkal, ha nem tudnak alkudozni a miniszterelnökkel, ha nincs összekacsintás. Lényegében ekkor kezdődött az a módszeres kampánnyal kísért küzdelem a gazdaságban, a hazai és nemzetközi médiában és a parlamentben, ami a demokratikusan választott magyar miniszterelnök és támogatóinak lejáratását tűzte ki célul. A szlogenek ismertek: Antall a horthysta klerikális reakció embere, XIX. századi anakronizmus, támogatói mucaiaiak és semmiképpen nem szakértők, és így tovább.

Mindezeket a vádakot a nyilvánosság előtt elegánsan, de gyakran hatástalanul verte vissza Antall József. „De hát mégsem úgy van, hogy most egyszerre az egykori kormányzathoz, az egykori állampártból már mindenki szakértő lenne, aki idevezette az országot. Rodolfót megszegyenítő matematikai bravúrokkal mutatják be a gazdaságpolitikától a szociálpolitikáig, hogy szerintük mit kellene cselekednünk. Hát kérem, nekünk még csak két szerény esztendőnk volt, nekik 40 évük volt rá! És ezalatt nem csinálták, és most mindent kritizálni lehet?”

Az SZDSZ támadásaira pedig úgy reagált, hogy nevetségessé tette vagy szóra sem méltatta őket. Ettől az „igen tisztelt ellenzék” csak még jobban vérszemet kapott. A kapcsolati tőke és az egygyökerű elitek találkozási kezdte egyre inkább megszilárdítani azt az állapotot, amelyet

Bogár László úgy fogalmazott meg, hogy az első kormány hatalomban volt ugyan, ám nem került uralomra.

Mindezekhez a folyamatokhoz asszisztált a sajtó, amely ahelyett, hogy a demokráciákban szokásos módon igyekezett volna híreket közvetíteni és véleményt tükrözni, a két funkciót egymástól elkülönítve, a hatalmi harcok színterére lépett markáns szereplőként. Hiszen az újságíró társadalom gerincére is igaz az, amit korábban az akkori ellenzékről mondtam, s ők is hasonlóan értékelték Antall stabilitás elméletét, tehát a „nagytakarítás” elmaradását, mint más értelmiségiek. Hiába lett volna higgadt a társadalom, amely feleszmélve a sokból dolgozni, boldogulni akart, ha a véleményformáló értelmiség és a sajtó politikai megfontolásokból indulatokat korbácsolt.

Mit érzékelt tehát mindebből a társadalom? Mindent. Hiszen az ellenzéknek éppen az volt a célja, hogy diszkreditálja a kormányt, bebizonyítsa dilettantizmusát (lásd a szakértelem hiányának hangoztatását), és ezzel egyidőben felhívja a figyelmet állítólagos szélsőségességére, ósdiságára, a modernség hiányára. A dilettantizmust részben a gazdasági intézkedésekkel vélték bizonyítottnak, részben pedig azzal, hogy a kormány és a törvényhozás úgymond szimbolikus ügyekkel volt elfoglalva ahelyett, hogy a lényeges kérdésekre koncentrált volna.

Tudjuk, hogy ez a vád nem igaz. A szimbólumok sem a kormányprogramban, sem a miniszterelnöki kormányalakító programbeszédekben nem kaptak domináns szerepet. Éppen annyi hangsúlyt kaptak nagyon helyesen, amennyire egy nemzeti érzéseiben évtizedeken keresztül meggyalázott és megalázott ország fejének felemeléséhez szükség volt. Hiszen ki vitatná az érzések és várakozások teljesítményt befolyásoló hatását, vagyis azt, hogy csak öntudatos, céljaiban biztos nemzet képes pénzben is kifejezhető értéket termelni? Tehát hogy az érzések, a szűkebb és tágabb közösségekben betöltött szereppel kapcsolatos büszkeség akár közvetlenül is forintosítható, mert ösztönöz, mert több és jobb munkára sarkall? Tudjuk, hogy – némi túlzással – egy amerikai kisváros polgármestere sem lehetne olyan valaki, aki a nemzeti himnusz elhangzása alatt nem teszi kezét a szívére és kampány beszédében nem szól a város és a nemzet érdekeiről, nem állít párhuzamot egyén-család-település és ország érdekei közé. Talán hangsúlyosabban jelenhettek volna meg elegáns és higgadt, tárgyilagos nemzetközi példák a kormányt támogató erők részéről a gyakran hamis internacionalista háttérű, lesajnáló nyilatkozatokra.

Ilyen érzések és ellenérzések keresttüzeiben, a szociál-liberális elit által dominált sajtó golyózaporában sikerült a kormánynak leraknia az új, demokratikus intézmények alapjait, s egyben működésbe is hoznia azokat. Vitathatatlanul új pályára állt az ország, s a lakosság elkezdett ezen új körülmények között dolgozni. Viszonylag hamar öntudatára ébredt demokratikus érdekérvényesítő képességeinek, és élt is azokkal. Nem látok komolyabb drámát abban, ahogy a polgárok alkalmazkodtak az új körülményekhez, és meggyőződésem, hogy a társadalmi konfliktusok a már hosszú ideje működő demokráciákban tapasztalható mértéken belül vannak; talán még a taxisblokád sem feszítette szét ezeket a kereteket. Állítom ezt azzal együtt, hogy tudom, hogy egy új demokráciában a kisebb feszültségek is könnyebben vezethetnek robbanáshoz, hiszen még fejletlenek a társadalomban lévő egészséges mechanizmusok, amelyek kordában tudják tartani az elszabaduló indulatokat.

Össztársadalmi szinten a rendszerváltozásnak eddig nagyjából kétfajta következményéről beszélhetünk: egy, részben a várakozásokkal szembeni sokkhatásról, másrészt pedig egy egészséges alkalmazkodóképességről. Általában az ember alkatában domináns a feszültségkerülő magatartás, ezért hosszú az út a forradalmakig. Ez a kettős hatás is azt bizonyítja, hogy mederben tarthatóak az indulatok akkor, ha a kormányzat szándéka a stabilitás és a feltétel nélküli demokrácia. A baj csak az, hogy ezt az akkori ellenzék nem így látta. Én tehát a belpolitikai és társadalmi stabilitás viszonylag nyugodt kereteit tágító vagy inkább szűkítő egyik legfőbb erőként az akkori ellenzékot és holdudvarát nevezem meg, ezen belül is a szabaddemokratákat és a szocialistákat. Ez a konglomerátum nem volt homogén, de, mint láttuk, főbb céljaiban és ellenségképében egyezett.

Volt persze egy másik erő is, amely gyakran fenyegetett, ez pedig a kormány belső ellenzéke. Természetes és nem meglepő, hogy a rendszerváltozás hajnalán, a konjunktúra hullámán számos olyan elem is felemelkedett, amely elsősorban önérdéknek tekintette a közszférát, hogy azokról ne is beszéljünk, akiknek netalán külső megbízatásuk volt valamely csoportba, pártba beépülni és ott bomlasztani. Azért érdemes csak megint a teljesség igénye nélkül erről is elmélkedni, mert a saját tábor ténykedése nyomán gellert kapott némely kormányzati döntés, és ezek magyarázata befolyásolta a társadalmat ért hatásokat is. Akár a Csurka Istvánnal kapcsolatos belső küzdelmek, akár az MDF-et alapító atyák némelyikének ellenszenv nemcsak a párt és a koalíció problémája, de Antall József személyes ügye is volt. Erről a kérdésről már többen nyilatkoztak és írtak, így A miniszterelnök című könyvében Debreczeni József is. Tény, hogy Antall József személyisége számos nagy államférfiéhoz hasonló: domináns személyiség, következetes és elvszerű, igen határozott az erkölcsi tartása, amelyhez minden körülmények között ragaszkodik, akár politikai áron is. Mindezek miatt jórészt magányosnak érezhette magát, amit csak tetézt a politikában egyedülállóan széleskörű műveltsége. Az ilyen egyéniségnek hivatástudata mellett kitartása is van, mozgósító ereje, mely döntésekké alakulva közvetlen módon is befolyásolja szélesebb csoportok életét. Ugyanakkor a vele szemben megnyilvánuló ellenszenv is hangsúlyosabb és zajosabb.

„Én mindig elmondom és bevallom, hogy szomorúsággal tölt el, hogy nem eléggé örül az országnak, hogy innen a szovjet csapatok kimentek. Ez nem akármilyen volt. És újra és újra el kell mondani, hogy '91 tavaszán igenis azt mondták nekünk, hogy nem vonulnak ki, ha nem fizetünk. (...) És igenis a KGST-t tavaly (1991-ben, KBSz) feloszlattuk, jogutód nélkül. (...) És ilyen körülmények között van egy megszállás nélküli, szuverén Magyarország.”

Eddig olyan kérdéseket érintettünk, amelyekről az emberek többsége úgy gondolja, hogy életét a legközvetlenebbül meghatározza, befolyásolja: vagyis belső problémáinkról, feszültségeinkről. És nagyon sokaknak az volt az érdekük, hogy ezekre a jelenségekre helyezték a hangsúlyt, mert hiszen a gazdasági helyzet adottságai által megkövetelt intézkedések eleve nem lehettek rövid távon egy sikertörténet részei, a kulturális és média életben pedig annyi az etikai, erkölcsi és szubjektív elem, hogy ott könnyű hangulatot kelteni. Ezért is próbálta az akkori sajtó egyrészt elbagatellizálni a nemzeti szuverenitásunkkal kapcsolatos kérdéseket és a külpolitikai sikereket, valamint úgy beállítani az eredményeket, mintha azok a Németh-kormány politikájának megkésett pozitív következményei lennének.

Pedig, mint az előbb Antall Józsefet idéztem, Magyarországot regionális és tágabb értelemben vett nemzetközi környezetében is olyan súlyos kihívások érték, mint a Szovjetunió összeomlása, Csehszlovákia dezintegrációja, a jugoszláv válság és a kirekesztő nacionalizmus magyarellenessége számos környező országban. Ezekre a kihívásokra még anagyhatalmak sem találtak megfelelő válaszokat akkor – sok esetben mind a mai napig –, pedig ők nem küzdöttek identitás zavarral, nem változtattak politikai rendszert és nem szűkölködtek erőforrásokban.

Beláthatjuk, hogy egy nemzet életében a szuverenitásnak milyen döntő szerepe van. Ennek elérésében, tudatosításában és nemzetközi elfogadtatásában Antall Józsefnek történelmi szerepe van. Világosan felismerte, hogy nem létezik belső stabilitás külső legitimitás nélkül, és nem jöhet létre külső legitimitás belső támogatottság hiányában.

Antall József volt az első magyar kormányfő és az egyetlen magyar politikus, aki tudatosan és markánsan használta a nemzeti érdek fogalmát, és aki ezt a fogalmat részletesen, távlatosan ki is fejtette. Magyarország számára nem volt és nem is lehet más út, minthogy a nemzetközi közösség teljes jogú tagjaként, regionális szinten meghatározó módon, európai szinten pedig súlyunknak megfelelő mértékben legyünk jelen. Az országot ki kellett emelni az egyoldalú keleti függésből, sőt ennek a függelmi viszonyrendszernek káros következményeit is mihamarabb orvosolni kellett, hogy a korábbinál sokkal jelentősebb mértékben saját magunk definiálhassuk érdekeinket. A nemzeti érdekrendszernek értékalapúnak kell lennie, tehát nem az érdekeknek kell meghatározniuk az értékeket, hanem fordítva.

Ez a szemléletmód Antall József sajátja volt, ezért is nyilatkozott lépten-nyomon az euro-atlanti intézményekhez való mielőbbi csatlakozásunk szükségességéről, ezért helyezte a környező országokkal való kapcsolatainkat is európai kontextusba. Magyarország szemszögéből újszerű módon írta le a világhatalmi struktúrát, kitérve minden relációra AZ Egyesült Államoktól az európai és távol-keleti hatalmakon át a Közel-Keletig. Átlátta a szomszédsági politika nemzetközi vonatkozásait, de nem megfeleléscentrikus stratégiát épített fel, hanem Magyarország központút. Ez természetesen nem hogy nem nélkülözi a realitásokat, de azokat úgy hajlítja s a célrendszert is úgy definiálja, hogy inkább igazodjanak érdekeinkhez, mintsem azok feladására kényszerítsenek.

Nos, ez egy olyan összetett látásmódot igényel, amely ötvözi a történelmi és politikai ismereteket hazai és nemzetközi vonatkozásban is, és képes szintetizálni, de mindenek előtt nemzetben gondolkodik. Úgy, ahogy ezt többé-kevésbé minden sikeres demokrácia teszi a globalizáció időszakában. Mert hiszen a globalizálódó világ problémái kiterjedésüknél fogva gyakran kezelhetetlenek; még mindig a nemzet, a szuverén az, amelyik úgy-ahogy képes a folyamatokat mederben tartani. És ez az a pont, ahol ismét elképzelhetjük Antall József ellenfeleinek kényelmetlen érzéseit. Hiszen éppen az a valaki képes átfogó nemzetstratégiát alkotni és kommunikálni a nemzetközi porondon is, akinek alkalmatlanságát éppen bizonygatják.

Emlékszem, emlékszünk telefonbeszélgetésekre, amelyek során a magyar kormányfő akár a német kancellárnak, a francia vagy éppen az amerikai elnöknek kifejti nézeteit súlyos kérdésekről, s eközben a partnerek – mint elmondták – jegyzeteltek, kérdeztek, tanácsokat kértek. Egyszóval igényelték a magyar miniszterelnök gondolatait. Volt alkalmam többször

hosszabban beszélgetni Ruud Lubbersszel, Hollandia 12 éven át volt miniszterelnökével, akitől egyszer megkérdeztem, hogy véleménye szerint hogyan lehet sikeres egy kis ország egy hatalmas nemzetközi közösségben. Lubbers egyértelműen a személyiség súlyát, vagyis az adott ország vezetőjének nemzetközi elfogadottságát, szerepvállalását jelölte meg elsőszámú feltételként.

Igen, Antall József egyenrangú partnerként tárgyalt, levelezett és adott elő bárhol, ahol megfordult. Ezt nem meghatottan állítom, hanem tárgyilagosan közlöm; ez pedig nem jelent mást mint azt, hogy az első szabadon választott miniszterelnök döntő szerepet játszott abban, hogy Magyarország megtalálja új helyét a megváltozott világban.

Ezen munka társadalmi hatásairól szinte nem is kell beszélnünk. Az, ha a magyar, mint név, mint politikai, kereskedelmi és pénzügyi tényező és partner így vagy úgy cseng, ilyen vagy olyan jelzőkkel szerepel, közvetlenül is befolyásolja gazdasági életünket, biztonságunkat, tehát az ország lakosságának helyzetét. De nemcsak az övékét, hanem a határainkon túl élő magyarság helyzetét, szerepét is, akik döntően éppen Antall munkálkodása nyomán kezdtek a kitzasztott sorból kiemelkedni. Az ő szerepe a regionális együttműködés intézményeinek meg- és átalakításában nemcsak a mi helyzetünket szilárdította meg és nyitott új távlatokat, de képes volt stabilizáló hatást elérni térségi szinten is. Számos idézetet lehetne mindezek bizonyítására felhozni, mint ahogy arra is, hogy hogyan adott új jelentést a nagyhatalmakkal kapcsolatos viszonyrendszernek, hogyan épített hidat kelet és nyugat, észak és dél között.

Mi sem bizonyítja jobban a fentieket, mint az, hogy ma, 1999-ben már reálisan beszélhetünk NATO-tagságunkról és lassan, de biztosan megvalósulni látszó EU-tagságunkról, és egyre bővülő stratégiai partnereink száma közel s távol.

Miniszterelnöki expozéjában Antall József kormányáról, mint a szabadság, a nép és a gazdasági fordulat kormányáról beszélt. Bizalmat kért a Parlamenttől, bizalmat kért az ország népétől, mert tudatában volt annak, hogy milyen kihívások előtt áll az ország, s ezekhez mennyire szükséges az összefogás. Tudta ugyanakkor azt is, hogy mit jelent a parlamentarizmus egy demokráciában, ezért természetesnek vette, sőt üdvözölte a vitákat; ő maga is nagy debattőr volt, aki igényelte a szellemi megmérettetést. Új politikai kultúra alapjait rakta le ezzel, Magyarország lehetőségeit kitzágítva, a politikai horizontot szélesítve. Döntései során számba vette nem csak azt, hogy rövid távon milyen következményekre lehet számítani egy adott területen, hanem azt is, hogy az más döntéseket hogyan érint, illetve a még csak alternatívaként létező elképzeléseket hogyan befolyásolná, ha ezekből is döntések válnának. Ráadásul mindezt a nagyon is bonyolult rendszert nem csak belpolitikai szempontból, hanem nemzetközi értelemben is vizsgálta, alakította.

Bár generációk választottak el Antall Józseftől, mégis megértettem, amit mondott. Értettem körmondatait, s amikor folyamatában láttam egy-egy ügyet, összeálltak törekvései egész képpé, logikus rendszerré. Sokan azt mondják, hogy valójában ő a XIX. századi politikus jegyeit hordozta magában, de én ezzel csak kis részben értek egyet. Az igaz, hogy olyan ideálokat és elveket is magáénak vallott, amelyeket Eötvösnél vagy Széchenyinél olvashatunk, de ezek örök emberi értékek. Arról nem Antall József tehetett, hogy volt jónéhány évtized, amikor erények bűnnek és bűnök erénynek számítottak. Hogy mennyire nem volt a modernség ellensége, azt jól bizonyítja az, hogy mindazok, legyenek akár

belföldön, akár külföldön, akik ugyanilyen komplex világszemlélettel rendelkeztek, megértették és tisztelték.

Stílusában ugyanúgy, mint elveiben karakteres volt. Ez sem tetszett sokaknak, mint ahogy ma sem; mindazok, akik derűs iróniával látják a világot és benne saját magukat, akik a szolgálatot szó szerint értelmezik, akik következetesek és nem megalkuvók, akiknek van fellépésük, tehát mindazok a vezető egyéniségek, akik idegenednek a középszertől, könnyen meg nem értettség vagy éppen támadások áldozataivá válnak.

Antall József nem volt áldozat, mint ahogy az a társadalom sem, amelyben meghatározó szerepet játszott. Nem volt tökéletes sem, csupán egy küzdelmekkel teli ember, aki a maga erejéből és az Isten kegyelméből Magyarország miniszterelnöke lett. A példaképek hús-vér emberek: hibáznak és jól döntenek, szeretetet és ellenszenvet vívnak ki magukkal szemben. Azonban cselekedeteik összessége mérvadó, helytállásuk egy adott korban meghatározó és hosszú időre iránymutató. Munkásságuk életmű, mert alkotó módon éltek, úgy, hogy adni akartak és adni tudtak. Ezért példakép Antall József.

Kevés idő telt még el 1993 decembere óta, így feladatunk nem is annyira a döntések kronológiájának leírása és elemzése, hanem a kor és benne az alkotó szellemiségének megértése. Ezt kell előbb feltárni és elemeznünk, mert csak így érthetjük meg a konkrét cselekedeteket, mindazt a hatást, amelyet a miniszterelnök a társadalomra, mindannyiunkra tett. A gyász ideje azonban már réges régen letelt, ezért ne magas piedesztálra nézzünk fel, hanem magunkban állítsunk emléket Antall József személyének. Olyan emléket, amelyhez nem csak virágcsokrot és koszorút helyezünk, hanem amely bennünket is alkotó munkára ösztönöz, amely élő erőforrásként formál, hogy majdan mi is egy életművet hagyassunk magunk után.

S végezetül hadd zárjam gondolataimat Antall József szavaival, miniszterelnöki programbeszédéből idézve: „Tisztelt Ház! Hölgyeim és Uraim! Honfitársaim! Kormányunk programjának középpontjába az embert állítjuk. Nemcsak az országok, hanem az egyes emberek problémáit is ismerjük és mélyen átérezzük. A kormány úgy gondolja, hogy a nemzeti megújulás záloga a törvények előtti szabad, de belsőleg is megújult, felszabadult alkotó ember. A megújuló Magyarország ilyen emberek közössége legyen!”